

EVROPSKI PROTESTANTI O ZAČETKIH SLOVENSKEGA SLOVSTVA V 19. STOLETJU

Pavle Jović

Univerzitetska biblioteka, Beograd
phpjovic@rcub.bg.ac.rs

DOI:10.4312/Obdobja.37.127-135

Prispevek obravnava evropske protestante, ki so v tiskanih medijih (knjige in časopisje) 19. stoletja obnovili spomin na začetnike slovenske književnosti. To so: J. G. Meusel (1802), J. M. Schröckh (1806), H. Jansen (1808), J. Ch. Adelung (1809), J. S. Vater (1815), A. Chalmers (1816), P. Bayle (1820, 1823), J. Townley (1821), Th. H. Horne (1825), P. J. Šafarik (1826, 1869), T. A. L. Jakob-Robinson (1834, 1850), E. Olberg (1837), Ch. C. Timperley (1839), Th. Elze (1876), W. R. Morfill (1883), J. McClintock (1891), W. E. Möller (1894) in H. J. Eyster (1899).

evropski protestanti, slovenski protestanti, slovensko slovstvo, 19. stoletje

The article deals with the European Protestants who renewed the memory of the founders of Slovene literature in the print media (books and reviews) of the 19th century. They are: J. G. Meusel (1802), J. M. Schröckh (1806), H. Jansen (1808), J. Ch. Adelung (1809), J. S. Vater (1815), A. Chalmers (1816), P. Bayle (1820), J. Townley (1821), Th. Horne (1825), P. J. Šafarik (1826, 1864), T. A. L. Jakob-Robinson (1834, 1850), E. Olberg (1837), Ch. C. Timperley (1847), Th. Elze (1876), W. R. Morfill (1883), J. McClintock (1891), W. E. Möller (1894), H. J. Eyster (1899).

European Protestants, Slovene Protestants, Slovene literature, 19th century

Uvod

Pred skoraj 90 leti je eden od utemeljiteljev slovenske znanstvene literarne zgodovine France Kidrič zapisal: »V mukah in zamudah se je razvijala slovenska literarna aktivnost« (1929: 5). V 19. stoletju, ko so se Slovenci na podlagi jezika in kulture oblikovali v moderno narodnostno skupnost, so bili prvi poskusi predstavitev njihove slovstvene preteklosti precej skromni in niso imeli odmeva v evropski znanstveni javnosti (J. Kopitar 1808; F. Metelko 1825; A. Janežič 1854, 1857; J. Marn 1863).

V 18. stoletju, dobi razsvetljenstva in večje verske strpnosti v Evropi, je bilo delovanje slovenskih protestantov na področju jezika in slovstva večkrat omenjeno v prvi zahodnoevropski enciklopediji francoskega protestanta in filozofa Pierra Bayla (*Dictionnaire historique et critique*) (Jović 2010: 585; Bost 2008: 83). Baylovo delo je imelo velik vpliv na duhovno kulturo Evrope in je bilo vzor za nastanek drugih enciklopedij (Clement 1753: 201; Feller 1828: 438).

Namen tega prispevka je pokazati, kako se je širša evropska javnost seznanila z literarno kulturo Slovencev. Osredotočili se bomo na začetke slovenskega slovstva. Raziskali smo tiskane medije 19. stoletja: knjige, natisnjene zunaj slovenskih dežel, pa tudi periodiko, ki je izhajala na tujem.

1802

V začetku 19. stoletja, ko se je Evropa duhovno in politično oblikovala, je v Zürichu izhajala revija *Historisch-litterarisch-statistisches Magazin*, ki jo je urejal nemški zgodovinar, leksikograf in bibliograf Johann Georg Meusel (1743–1820). Več kot 20 strani je posvetil protestantskim piscem in knjigam, ki so natisnjene v Ungnadovi tiskarni v Urachu. Jezik, v katerega je Trubar prevedel *Sveti pismi*, je označil kot vendski ali kranjski jezik (»Wendische oder Crainerische Schprache«). Omenil je tudi dejavnost Antona Dalmata, Jurija Dalmatina in Stefana Konzula (Meusel 1802: 276).

1806

Nekaj let kasneje je izšla cerkvena zgodovina pomembnega nemškega zgodovinarja in protestanta Johanna Matthiasa Schröckha z naslovom *Christliche Kirchengeschichte seit der Reformation* v osmih zvezkih. V 4. zvezku je avtor podal podatke o Primožu Trubarju. Napisal je, da je Trubar prevedel *Sveti pismo* v slovanski ali v vendsko-hrvaški jezik (»Slavonischen oder Wendisch-Croatischen Sprache«) (Schröckh 1806: 368). Pričujoča cerkvena zgodovina je začela izhajati že v 18. stoletju (1768–1803). Johann Matthias Schröckh (1733–1808) je bil profesor cerkvene zgodovine in poezije na univerzi v Wittenbergu.

1808

V francoski prestolnici je izšlo delo nizozemskega kulturnika Hendrika Jansena *Essai sur l'origine de la gravure en bois et en taille-douce, et sur la connaissance des estampes des XVe et XVIe siècles*, v katerem je našel mesto tudi pobudnik reformacije Primož Trubar. Poudarjeno je, da je Trubar že v 16. stoletju narodu Kranjske (»Ducatus Carniola«) objavil staroslovansko pisavo (»l'écriture slave«) in uporabil latinske črke. Kot vir je Jansen navedel Valvasorja (Jansen 1808: 174). Njegova knjiga se je večkrat pojavila v katalogih knjižnic po svetu: v Parizu (1810, 1814, 1815, 1839), Londonu (1815), New Yorku (1858) in na Dunaju (1830).

Istega leta je izšla Kopitarjeva slovnica slovenskega jezika (*Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*), v kateri je vplivni slovenski jezikoslovec pohvalil delo slovenskih protestantov, vendar to njegovo delo ni imelo širšega odmeva v znanstveni javnosti Evrope. Po dveh letih je bila omenjena v nemški reviji *Allgemeine Literatur Zeitung* (1810: 229).

1809

V Nemčiji je izšlo pomembno jezikoslovno delo z naslovom *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde* znamenitega filologa Johanna Christophra Adelunga (1732–1806). Na več mestih je omenil slovenske protestantske pisce in njihovo prizadovanje za prevod *Svetega pisma* v ljudski jezik (P. Truber, A. Dalmata, A. Bohorizh).

Adelung je bil protestant, predstavnik nemškega razsvetljenstva in eden izmed ute-meljiteljev znanstvenega jezikoslovja.

1815

Nemški jezikoslovec in luteranski teolog Johann Severin Vater (1771–1826) je objavil delo *Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde*. Tu so navedene slovnice in slovarji različnih narodov. Bil je profesor evangeličanske teologije na univerzi v Halleju. Zanimal se je za slovanske jezike. V poglavju je Vater omenil Bohoriča in njegovo slovenco (Vater 1815: 253). Vatovo delo je ponovno izšlo leta 1847.

1816

Leta 1816 je izšel obsežen *Obči biografski slovar* (*The General Biographical Dictionary*) v 32 zvezkih (1816–1817). V 30. zvezku zasledimo kratek življenjepis Primoža Trubarja (Chalmers 1816: 46). Trubarjevo ime se je pojavilo med številnimi slavnimi osebnostmi različnih narodov Evrope (najpogosteje so bili predstavljeni Britanci in Irci). Avtor tega obsežnega dela je bil škotski pisec in protestant Alexander Chalmers (1759–1834), ki je že leta 1761 objavil to enciklopedijo v 11 zvezkih. Chalmers je zapisal, da je Trubar prevedel *Sveto pismo* v slovanski jezik (»Sclavonian Language«). Omenil je tudi Adama Bohoriča in Jurija Dalmatin. Chalmersovo delo je bilo večkrat natisnjeno v 19. stoletju in omenjeno v ameriški reviji *The Literary and Scientific Repository and Critical Review* (Moore 1821: 9).

1820, 1823

V letih 1820 in 1823 je izšla enciklopedija *Dictionnaire historique et critique* že omenjenega francoskega filozofa, skeptika Pierra Bayla. V Baylovi enciklopediji je predstavljen življenjepis Primoža Trubarja, pobudnika reformacije na Slovenskem, omenjena sta tudi njegova sodelavca Jurij Dalmatin in Adam Bohorič (Bayle 1820: 261). Baylovo delo je bilo ena najpomembnejših knjig evropskega razsvetljenstva. Imelo je odmev pri francoskih in tudi nemških razsvetljencih. To je bila kritična zgodovina religij, ki je bila prepovedana v Franciji in v Rimu (*Index librorum prohibitorum*).

1821

V verskem življenju Anglije 18. stoletja sta vodstvo prevzela metodista brata John in Charles Wesley, ki sta svojo reformirano vero širila tudi v Ameriki. Pastor John Wesley (1708–1791), ki je bil eden izmed najbolj izobraženih ljudi tistega časa, je postal profesor filozofije v Oxfordu. Metodisti so imeli močen vpliv v Združenih državah Amerike, kjer so bili najštevilnejša protestantska verska skupnost.

Britanski protestant (metodist) James Townley je avtor knjige *Illustrations of Biblical literature: exhibiting the history and fate of the sacred writings, from the earliest period to the present century; including biographical notices of translators and other eminent Biblical scholars*. Druga izdaja je izšla leta 1828, tretja leta 1847 in četrta leta 1856. Kot izhodišče za besedilo o slovenskih protestantih je Townley

uporabil delo *Bibliotheque curieuse historique et critique ou Catalogue raisonné de livres difficiles à trouver* francoskega protestanta, evangeličana Davida Clementa (1701–1760). Trubarjevo biblijo je poimenoval kot *Bible vandale*. Townley (1774–1833) je bil tajnik Johna Wesleyja in avtor številnih knjig. Njegovo delo *Illustrations of Biblical literature* je bilo leta 1836 omenjeno v britanski literarni reviji *The Literary Gazette* in leta 1841 v ameriški reviji *The Methodist Quarterly Review*. Leta 1824 je delo omenil tudi škotski biograf in pastor Anglikanske cerkve William Orne (1787–1830) v delu *Bibliotheca biblica*, leta 1827 britanski pisec in novinar William Carpenter (1797–1874) v delu *Critica biblica: Depository of sacred literature* in leta 1839 britanski pisec in tiskar Charles Henry Timperley (1794–1846) v delu *A Dictionary of Printers and Printing*.

1825

Drugi britanski protestant Thomas Hartwell Horne (1780–1862), ki je bil teolog in bibliotekar, je tega leta objavil delo *An Introduction to the Critical Study and Knowledge of the Holy Scriptures*, v katerem je podal biografske podatke o Primožu Trubarju (Horne 1825: 266). Njegovo delo je doživelo številne izdaje (1828, 1831, 1833, 1836, 1839, 1841, 1847, 1850, 1853, 1856). Horne je bil pripadnik britanske metodistične cerkve in avtor knjige *A compendious Introduction to the Study of the Bible* (London, 1827). Predaval je teologijo na John's Collegeu v Cambridgeu.

Istega leta je slovenski duhovnik in jezikoslovec Franc Metelko objavil slovnico v nemškem jeziku *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, v kateri je pet strani posvetil slovenski literaturi (»Krainische Literatur«), vendar to Metelkovo delo ni imelo odmeva v evropski javnosti.

1826

Delo, ki je v kulturnem prostoru Evrope in širše predstavilo jezik in slovstvo majhnega slovenskega naroda in je imelo največji odmev, je bila knjiga znamenitega slavista Pavla Josefa Šafarika *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Posebno poglavje v tej knjigi je posvečeno zgodovini slovenskega jezika in književnosti (Šafarik 1826: 271). Šafarik je bil evangeličan, študiral je filozofijo v Jeni in je bil eden izmed utemeljiteljev znanstvene slavistike ter pobudnik slovanske vzajemnosti.

Šafarikova knjiga je doživela več izdaj: v Andovru (1834), New Yorku (1850), Leipzigu (1837, 1852) in Pragi (1869). Bila je omenjena v delu *Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde* nemškega jezikoslovca Johanna Severina Vatra (Berlin 1847). O Šafarikovem delu so pisale vodilne literarne revije tistega časa: *Jahrbücher der Literatur* (Dunaj 1827), *Allgemeines Repertorium der Literatur* (Leipzig 1828); *Leipziger Literatur Zeitung* (1829); *Dobrowsky's Slavin* (Praga 1834), *Ost und West: Blätter für Kunst, Literatur und geselliges Leben* (Praga 1837), *Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft* (Leipzig 1846),

Österreichische Blätter für Literatur und Kunst (Dunaj 1847) in *Deutsches Museum: Zeitschrift für Literatur, Kunst u. Öffentliches Leben* (Leipzig 1861).

1831

Irski cerkveni zgodovinar Henry Cotton je izdal knjigo *A Typographical Gazetteer*, v kateri zasledimo nekaj podatkov o Trubarju, da je leta 1561 v *Tübingenu* natisnil prevod *Svetega pisma Nove zaveze* (2000 izvodov) v hrvaškem narečju (»Croatian dialect, printed with Illyrian types«, Cotton 1831: 294). Cotton (1789–1879) je bil predstavnik reformirane protestantske cerkve (Christ Reformed Church).

1834

Za vse slovanske narode, tudi za Slovence, je pomemben prispevek nemške književnice in prevajalke Tereze von Jakob-Robinson (1797–1870), ki je izšel v ameriški reviji *The Biblical Repository* pod naslovom *Historical View of the Slavic Language in its various Dialects; with special reference to Theological Literature*. Prispevek se naslanja na Šafarikovo delo iz leta 1826 (Jakob-Robinson 1834: 409). Poleg slovenskih protestantskih piscev, ki so deležni največ pozornosti, je nemška književnica omenila tudi druge znamenite Slovence (V. Vodnik, M. Ravnikar, B. Kumerdej, Ž. Popovič). Njen prispevek je imel širši odmev po svetu, ker je bil ponovno natisnjen leta 1850 in omenjen v književnih revijah v Angliji (*The London Literary Gazette and Journal of Belles Lettres*, 1834) in Nemčiji (*Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, Leipzig 1834; *Leipziger literarische Zeitung*, 1835).

1837

Nemški izobraženec Ernst von Olberg, o katerem nismo mogli najti biografskih podatkov, je objavil knjigo *Geschichtliche Übersicht der Slavischen Sprache in ihren verschiedenen Mundarten und der slavischen Literatur*, ki obravnava slovanske jezike z različnimi narečji, med katerimi omenja tudi slovensko književnost (poglavlje Sprache und Literatur der Winden oder Slovenzen, Olberg 1837: 103). Olbergova knjiga se naslanja na Šafarikovo delo in je navedena v nemških revijah *Repertorium der gesammten deutschen Literatur* (Leipzig 1837), *Blatter für Literarische Unterhaltung* (Leipzig 1838) in *Literarische Zeitung* (Berlin 1842).

1839

V Londonu je bila tega leta natisnjena knjiga *The Dictionary of Printer and Printing* britanskega slikarja in pisca Charlesa Henryja Timperleyja (1794–1869). V tej knjigi leksikonskega značaja najdemo tudi skope biografske podatke o Trubarju, da je *Sveto pismo* natisnil v vindskem narečju in uporabil cirilske, glagolske in latinske črke (Timperley 1839: 364).

1843

V protestantskem Leipzigu je nastala knjiga anonimnega avtorja z naslovom *Slawen, Russen, Germanen: ihre gegenseitigen Verhältnisse in der Gegenwart und*

Zukunft. V poglavju Die Slowencen so navedeni slovenski protestantski pisci: Trubar, Dalmatin, Bohorič in Krelj (Anonimno 1843: 79).

1850

Prispevek nemške književnice Tereze Jakob-Robinson *Historical view of the Languages and Literature of the slavic Nations* je bil ponovno natisnjen v ameriški prestolnici. V poglavju Language and Literature of the Vendes or Slovenzi so predstavljeni pobudniki slovenske književnosti (Jakob-Robinson 1850: 138). Predgovor za knjigo je napisal ameriški protestantski teolog Edward Robinson, ki je protestantsko teologijo študiral v New Yorku. Izpopolnjeval se je na nemških univerzah. Predaval je teologijo v Andovru.

1864

Posthumno je bila objavljena knjiga Pavla Šafarika *Zgodovina južnoslovenskih književnosti (Geschichte der südslawischen Literatur)*, v kateri je predstavljena tudi slovstvena preteklost Slovencev v 16., 17., 18. in 19. stoletju (Slowenische Literatur, Šafarik 1864: 1).

V drugi polovici 19. stoletja so Slovenci izdali nove knjige, ki obravnavajo slovensko slovstvo (J. Kleinmayr 1881, K. Glaser 1894), toda niti ti dve knjigi nista imeli odmeva v kulturnem prostoru Evrope.

1869

Druga izdaja Šafarikovega dela *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* iz leta 1826 je izšla v Pragi. Besedilo o slovenskem jeziku in književnosti (razdelek Geschichte der windischen Sprache und Literatur) je enako kot v prejšnji izdaji (Šafarik 1869: 271).

1876

Tega leta sta izšla dva članka nemškega luteranskega teologa in zgodovinarja Theodora Elzeja o Adamu Bohoriču in Juriju Dalmatinu v *Obči nemški enciklopediji (Allgemeine Deutsche Biographie* 3: 83, 4: 712–713). V isti enciklopediji iz leta 1894 je Theodor Elze objavil biografijo Primoža Trubarja (38: 669–674). Theodor Elze (1823–1900) je bil protestantski pastor v Trstu in temeljit preučevalec reformacijskega gibanja na Slovenskem.

1883

Še ena knjiga, ki obravnava književnost južnih Slovanov, je izšla v Angliji z naslovom *Slavonic Literature*. Njen avtor je bil angleški slavist William Richard Morfill (1834–1909), ki je bil prvi profesor ruskega in drugih slovanskih jezikov na Oxfordu. V poglavju The Early Literature of the Serbs, Croats and Slovenes sta omenjena Trubar in Jurij Dalmatin (Morfill 1883: 173).

1891

Ameriška protestanta, metodista John McClintock (1814–1870) in James Strong (1822–1894), odlična poznavalca *Biblije*, sta leta 1891 objavila enciklopedijo biblijske

teologije in bogoslovne literature (*Cyclopaedia of Biblical Theological and Ecclesiastical Literature*). Tu najdemo podatke o Trubarju, začetniku slovenske književnosti (McClintock, Strong 1891: 565). Kot vir je navedena nemška enciklopedija *Herzog Real Encyclopedia* 21.

1894

Nemški evangeličanski teolog Wilhelm Ernst Möller je objavil delo *Lehrbuch der Kirchengeschichte*. V tretjem zvezku tega dela, ki nosi naslov *Reformation und Gegenreformation*, v poglavju *Das Evangelium unter der Südslaven* je omenil Trubarja kot prevajalca *Nove zaveze* v windske jezik (»windischen Sprache«) (Möller 1894: 197). W. E. Möller je bil profesor cerkvene zgodovine na univerzi v Kielu in je objavil več del s tega področja.

1899

Ameriški evangeličanski teolog Eyster Henry Jacobs je ob koncu 19. stoletja objavil delo *Lutheran Cyclopaedia*, v katerem je predstavil življenje in delo Primoža Trubarja (Eyster 1899: 520).

Ob koncu tega prispevka, ki govori o tem, da so imela dela slovenskih protestantov odmev v evropskem kulturnem prostoru, bi bilo treba povedati tudi to, da so evropski rimskokatoliški izobraženci v 19. stoletju upoštevali dela evropskih protestantov. Tako npr. francoski katoliški teolog Jean Baptiste Glaire (1798–1879), profesor hebraistike na pariški Sorboni, v svoji *Katoliški enciklopediji* (*Encyclopédie catholique*) kot vir navaja enciklopedijo evangeličanskega pridigarja in bibliografa Davida Clementa (*Bibliothèque curieuse historique et critique ou Catalogue raisonné de livres difficiles à trouver*, Glaire 1841: 542). Tudi avstrijski zgodovinarji Franz Sartori (*Literatur der Winden in Illyrien, Steiermark und Ungarn*, Dunaj 1830), K. A. Schimmer (*Geschichts und Erinnerungs-Kalender*, Dunaj 1849) in Mathias Robitsch (*Geschichte des Protestantismus in der Steiermark*, Dunaj 1859) so upoštevali dosežke slovenskih protestantov.

Sklep

Reformacija je imela odločilno vlogo pri intelektualni in duhovni emancipaciji Evrope. Protestantji 19. stoletja so v kulturnem prostoru Evrope in širše ohranili spomin na slovenske protestante, ki so bili več stoletij pozabljeni v majhnem slovenskem kulturnem prostoru. Čeprav so slovenski izobraženci in jezikoslovci 19. stoletja v svojih delih omenili začetnike slovenske književnosti (Kopitar 1808, Metelko 1825, Marn 1863), njihova dela niso imela odmeva v kulturnem prostoru Evrope. Kopitarjeva slovnica, ki nosi naslov *slovenska* zaradi političnih razlogov ni mogla imeti širšega odmeva. To je uspelo njegovemu učencu Franu Miklošiču.

Literatura

- ADELUNG, Johann Christoph, 1809: *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde* 3. Berlin: Vosische Buchhandlung. 648, 657, 660.
- ANONIMNO, 1843: *Slawen, Russen, Germanen: ihre gegenseitigen Verhältnisse in der Gegenwart und Zukunft*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann. 79–81.
- BAYLE, Pierre, 1820: *Dictionnaire historique et critique* 3. Paris: Desoer librairie. 261–262.
- BOST, Hubert, 2008: Pierre Bayle un protestant compliqué. Wiep van Bunge, Hans Bots (ur.): *Pierre Bayle (1647–1706) Le philosophe de Rotterdam: Philosophy, Religion and Reception*. Leiden, Boston: Brill. 83–97.
- Catalogue of the books on bibliography, typography and engraving*, 1858. New York State Library. New York: Albany. 59.
- CHALMERS, Alexander, 1816: *The General Biographical Dictionary, containing an historical and critical Account of the Lives and Writings of the most eminent Persons in every Nations, particularly the British and Irish* 30. London. 46–47.
- CLEMENT, David, 1753: *Bibliotheque curieuse historique et critique ou Catalogue raisonné de livres difficiles à trouver* 4. Hannover. 201.
- COTTON, Henry, 1831: *A Typographical Gazetteer*. Oxford: Oxford University Press. 294.
- GLAIRE Jean Baptiste, 1841: *Encyclopédie catholique, répertoire universel et raisonné des livres rares et difficiles à trouver* 3. Paris: Parent-Desbarres. 542.
- GLASER, Karol, 1894: *Zgodovina slovenskega slovstva* 1. Od početka do francoske revolucije. Ljubljana: Slovenska matica.
- HORNE, Thomas Hartwell, 1925: *An Introduction to the Critical Study and Knowledge of the Holy Scriptures* 2. Philadelphia, New York. 266.
- EYSTER, Henry Jacobs, 1899: *Lutheran Cyclopaedia*. New York: Charles Scribnerr Sons. 520.
- FELLER, de François-Xavier, 1828: *Dictionnaire historique, ou histoire abrégée des hommes qui se sont fait un nom par le génie, les talens, les vertus, les erreurs* 16. Paris. 438.
- JAKOB-ROBINSON, Therese A. L., 1834: Language and Literature of the Vendes or Slovenzi. *The Biblical Repository* 4/15. 409–413.
- JIREČEK, Josef, 1864: *Paul Jos. Šafářík's Geschichte der südslawischen Literatur: Slowenische Literatur* 1. Prag: F. Tempsky. 1–46.
- JANSEN, Hendrik, 1808: *Essai sur l'origine de la gravure en bois et en taille-douce, et sur la connoissance des estampes des XVe et XVIe siècles* 1. Paris: F. Schoell. 174–175.
- JOVIĆ, Pavle, OSOLNIK, Vladimir, 2010: Razsvetljenci kot prvi biografi Primoža Trubarja. Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem. Obdobja* 27. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 585–593.
- KIDRIČ, France, 1929: *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do marčne revolucije* 1. Ljubljana: Slovenska matica. 5.
- KLEINMAYR, Julij, 1881: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- McCLINTOCK, John, STRONG, James, 1891: *Cyclopedia of Biblical Theological and Ecclesiastical Literature* 10. New York: Harper & Brothers Publishers. 565.
- METELKO, Franc, 1825: Krainische Literatur. *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Klagenfurt. XVIII–XXII.
- MEUSEL, Johann Georg, 1802: Etwas über die Ungnische Drukerei mit einigen Beilagen. *Historisch-litterarisch-statistisches Magazin* 1. 276–303.
- MORFILL, William Richard, 1883: *Slavonic Literature: Early Slavonic Literature*. London: Society for Promoting Christian Knowledge. 173.
- MOORE, Alfred, 1821: *The Literary and Scientific Repository and Critical Review* 2/3. New York. 3, 9.
- MÖLLER, Wilhelm Ernst, 1894: *Lehrbuch der Kirchengeschichte: Reformation und Gegenreformation*. Freiburg, Leipzig. 197–198.

- OLBERG, Ernst, 1837: *Geschichtliche Übersicht der Slavischen Sprache in ihren verschiedenen Mundarten und der slavischen Literatur*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth. 103–108.
- ROBINSON JAKOB, Therese A. L., 1850: *Historical view of the Languages and Literature of the slavic Nations: Language and Literature of the Vindes or Slovenzi*. New York: George P. Putnam. 138–142.
- SARTORI, Franz, 1830: Literatur der Winden in Illyrien, Steiermark und Ungarn. *Historisch-ethnographische Übersicht der Geistesthatigkeit und Literatur wissenschaftlichen Cultur des österreichischen Kaiserthums* 1. Wien: Carl Gerold. 95–102.
- SCHRÖCKH, Johann Matthias, 1806: *Christliche Kirchengeschichte seit der Reformation* 4. Leipzig: Engelhart Benjamin Schwickert. 368.
- ŠAFARIK, Paul Josef, 1826: Geschichte der windischen Sprache und Literatur. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Mit K. Ung. Universitäts-Schriften. 271–275.
- ŠAFARIK, Paul Joseph, 1869: Geschichte der Windischen Sprache und Literatur. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Prag: Verlag von Friedrich Tempsky. 271–288.
- TIMPERLEY, Henry Charles, 1839: History of Printing with progress of Literature. *The Dictionary of Printer and Printing*. London: H. Jonson. 364.
- VATER, Johann Severin, 1815: *Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde*. Berlin: Nicolaischen Buchhandlung. 252–253.